

NEM MINTHA EGYSZERŰ LENNE

A *nem mintha* szerkezet elemzése

Turi Gergő

Bevezetés

Ebben a tanulmányban az (1) példához hasonló, a *nem mintha* szerkezet szervezte diskurzusokat elemzem.

- (1) Nem unatkozom mostanában. *Nem mintha* bármikor is szoktam volna, de az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim.

Állításaimat a Google Blogkereső (a továbbiakban: GBK) alkalmazásával elérhető, a beszélt nyelvhez közel álló blogok, valamint a Magyar Történelmi Korpusz (a továbbiakban: MTK) formális és szépirodalmi szövegeire alapozom. Az adatok áttekintése, elrendezése és elemzése során a következő két főbb eredményre jutottam:

- (i) Szerkezetét tekintve a *nem mintha* egy redukált összetett mondat, mely a következő formákban valósulhat meg:

nem azért mondom/írom/stb., mintha > nem azért, mintha > nem mintha

A *nem* egy felsőbb tagmondat része, ezért a *mintha* tagmondatában *nem* érvényesek a *nem mintha* kifejezés *nem* tagadószavának – egyébként a tagadástól elvárt – tulajdonságai (például az inverzió, vö. É. Kiss 2003). Továbbá a negatív polaritású elemek erős típusa (például a *senki*) *nem* jelenhet meg a *nem mintha* után, hiszen ezeknek a *nem* tagadószó tagmondatában kell elhelyezkedniük. A gyenge típusúak (például a *valaki is*) azonban, amelyek mindig az alárendelt mondatban jelennek meg, jól formált szerkezetet eredményeznek a *nem mintha* utáni pozícióban (vö. Tóth 1999):

- (2) *Nem mintha* ismernék *senkit^{OK}valakit is.

A *mintha* egy beágyazott mondat morfológiailag összetett mondatbevezetője, melynek tagmondatát a feltételes mondatok független tulajdonságai jellemzik.

- (ii) A *nem mintha* diskurzusjelölő pragmatikai funkcióval bír, ami a következőképpen általánosítható:

(a) A *nem mintha* kifejezést megelőző megnyilatkozás vagy kontextus alapján következtetések vonhatók le. (*Nem unatkozom mostanában.* → például: *Sok a dolga mostanában. Van, hogy unatkozik.*)

(b) A beszélő a *nem mintha* szerkezetet használva rámutat ezek közül arra a következtetésre, amelyekre azt szeretné, hogy hallgatója ne következtessen korábbi megnyilatkozása vagy a kontextus alapján. (*Nem mintha bármikor is szoktam volna.*)

(c) A beszélő egy ezt követő opcionális tagmondatban, amelyet rendszerint ellentétes tartalmat kifejező kötőszóval vagy partikulával csatol, kifejtheti a *nem mintha* előtti megnyilatkozást. (*De az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim.*)

Ezen tulajdonságok alapján a diskurzusjelölők tárgykörébe sorolható a *nem mintha*. Ezek pontos meghatározására nincs egységes irányelv a szakirodalomban. Munkám során Fraser (1999), Dér (2010) és Furkó (2013) összefoglaló tanulmányaira hagyatkozom. Megmutatom továbbá, hogy azok a következtetések, amelyeket a *nem mintha* visszavon, a társalgási implikaturák (Grice 1975) köréből kerülhetnek ki. Maga a visszavonhatóság is bizonyítja, hogy pragmatikai és nem szemantikai következtetésről van szó.

Dolgozatom szerkezete a következő: az 1. fejezetben részletesen bemutatom a *nem mintha* használatát a fentebb említett korpuszokból nyert példákon keresztül. A 2. fejezetben ismertetem a *nem mintha*-nak, illetve diskurzusának szerkezeti elemzését, a 3. fejezetben pedig bemutatom a *nem mintha* funkcióját. Dolgozatomat összegzéssel és rövid kitekintéssel zárom, melyben bemutatom a *nem mintha* alakváltozatainak lehetséges pragmatikai magyarázatát, valamint a *nehogy*, a *nemhogya* és a *nem mintha* szerkezetek összehasonlítását.

1. Az adatok áttekintése

Ebben a fejezetben egy-egy példán keresztül mutatom be a *nem mintha* használatát. A GBK segítségével a beszélt nyelvhez közel álló blogbejegyzések megnyilatkozásait vizsgáltam. Előnye, hogy hatalmas és folyamatosan bővülő adatbázisról van szó, melyben egyszerű keresni, így a legfrissebb nyelvi állapot figyelhető meg működés közben. Az MTK sokkal statikusabb. Szépirodalmi és formális szövegei egy letisztultabb nyelvi regiszter tanú. Ebben a korpuszban az 1980-tól elérhető adatokban kerestem rá a *nem mintha* használatára.

1.1. A nem mintha előfordulása

Legelőször a *nem mintha* előfordulására kerestem rá a korpuszokban. Ennek eredményét a következő két példa illusztrálja.

- (3) [...] a központi történetben pedig kis költségvetésű, érdektelen díszletek, helyek és színészek. *Nem mintha* ebben a sztoriban a látványon lenne a lényeg. (GBK 2013. október 15.)
- (4) Higgye el, nem jó az ilyen, megérik a krokodilok, és fölfalják. No *nem mintha* sajnálnám [...]. (Sebeők 1980)

1.2. A nem azért, mintha előfordulása

Munkahipotézisem az volt, hogy a *nem mintha* egy grammatikalizálódott összetevőt alkot. Kíváncsi voltam, hogy beékelődhet-e bármilyen összetevő a tagadószó és a kötőszó közé. Az alábbi példák tanúsága szerint az *azért* utalószó megjelenhet a két elem között. Ez a megfigyelés vezetett arra az eredményre, hogy a *nem* és a *mintha* elem külön tagmondatban állnak. A szerkezet részletes elemzését a következő fejezetben tárgyalom.

- (5) Csak ennyi: jó könyv. Persze *nem* azért, *mintha* nem tudnék én is jelzőket halmozni [...]. (GBK 2013. október 15.)
- (6) Szándékkal, meggyőződésből keverem össze jelentéseiket, itt-ott támaszkodva csak a hagyományos distinkciókra. *Nem* azért, *mintha* nem tartanám helyesnek, hasznosnak a stilisztikák kategóriáit [...]. (Nemes Nagy 1982)

1.3. A nem azért PredP, mintha előfordulása

Az előző alfejezetben bemutatott találatok alapján kerestem olyan lehetőségeket is, amelyekben az *azért* utalószó mellett további elemek jelennek meg. E találatokat képviselik az alábbi példák. Jól látható, hogy egy teljes predikatív frázis (PredP) mutatkozik a *nem mintha* két eleme között.

- (7) [...] több mint 94% egyszerűen elszenvetde a jelent, és közben a jövőt várta. *Nem* azért írom ezeket, *mintha* én mindenben tökéletes lennék [...]. (GBK 2013. október 15.)
- (8) [...] az állandóan és hangsúlyosan érzékeltetett sértettséggel jelezte, hogy ő *nem* azért nem beszél, *mintha* nem lenne mit mondania, hanem szándékosan megvonta és folyamatosan megvonja szavát a világtól [...]. (Nádas 1986)

1.4. A nem mintha diskurzusa

Ahogy azt már a bemutatott példák érzékeltették a *nem mintha* a tágabb diskurzus egy szervező eleme. A korpuszok adatai alapján a következő minimális diskurzusrészletet kell figyelembe venni a *nem mintha* tulajdonságainak megértésekor. Egy α megnyilatkozás után megjelenik a *nem*, majd a *mintha* tagmondatában szereplő β megnyilatkozás.¹ Mindezt követheti egy opcionális γ megnyilatkozás, amelyet a nyelvhasználó rendszerint egy ellentétes jelentésű kötőszóval vagy partikulával csatol. Az alábbi példák ezt a megfigyelést illusztrálják:

- (9) < [...] senkim sem volt. α > *Nem mintha* < beszélni akartam volna erről bárkinek is, β > inkább csak < arra vágytam, hogy pár barát elterelje a figyelmem [...] γ > (GBK 2013. október 15.)
- (10) < A kivételezés elsősorban iskolai vonatkozású fogalom, α > *nem mintha* < a sportolásban legalább ilyen gyakorisággal nem találkozunk vele. β > Következésképpen nemcsak a közösségben, hanem az egyén fejlődésében is jelentős eltorzulások jöhetnek létre. (Bíróné Nagy 1983)

Ez utóbbi példából látszik, hogy a γ megnyilatkozás el is maradhat.

1.5. Az adatok összegzése

A korpuszokból nyert adatok tehát azt mutatták, hogy a *nem mintha* egy redukált összetett mondat, amelynek a következő megvalósulásai lehetnek:

nem azért mondom/írom/stb., *mintha* > *nem* azért, *mintha* > *nem mintha*

Az adatok rámutattak arra is, hogy a *nem mintha* hatással van az őt megelőző és esetleg az őt követő megnyilatkozásokra, tehát diskurzusjelölő funkcióval bír. Ennek alapján a következő minimális diskurzuselemek vázolhatók fel:

< α > *nem* (azért (PredP)), *mintha* < β > (de/ám(de)/csak/hanem/stb. < γ >)

¹ Egy érdekes esetre bukkantam a GBK segítségével. Az alábbi példában a *nem mintha* címként szerepel, tehát nem előzi meg semmilyen α megnyilatkozás. Azt feltételezem, hogy ebben az esetben a tágabb kontextus az, mely a *nem mintha* létjogosultságát biztosítja. Ezt a további β , illetve γ megnyilatkozásokból kikövetkeztethetjük. Például: *Nem volt sok szabadideje*.

(i) [cím:] *Nem mintha* [első bekezdés:] lett volna nyarunk a szó klasszikus értelmében, de az őszre egyáltalán nem vagyok felkészülve iskola- meg óvodafronton. (GBK 2013. október 15.)

2. A *nem mintha* szerkezete

Ebben a fejezetben mutatom be a *nem mintha* és diskurzusának szerkezeti elemzésére tett javaslataimat. Mint azt már fentebb említettem, munkahipotézisem az volt, hogy a *nem mintha* egy grammatikalizálódott összetevő. Ebben az esetben a *nem mintha* egyes elemeinek tulajdonságai nem lennének hatásosak az őt magába foglaló mondat szerkezetre, valamint nem ékelődhetne további összetevő a két elem közé. A következő alfejezetekben részletesen bemutatom, hogy a *nem mintha* valójában egy redukálódott összetett mondat. A *nem* és a *mintha* elem is hatással van a mondat szerkezetre, valamint a már bemutatott hosszabb formákban is megvalósulhat ez a kifejezés, ugyanazzal a jelentéssel, amit a legrövidebb *nem mintha* forma képvisel. Sőt, állításom szerint nemcsak jelentésükben azonosak ezek az alakváltozatok, hanem szerkezetükben is, hiszen ugyanolyan mondattani sajátosságokat mutat mindegyik típus. Egyszóval a *nem mintha* még nem mutatkozik végleg rögzült és a mondattani szabályok számára áthatolhatatlan összetevőnek. Ezen állítás megfogalmazásához a következő kérdésekre kellett választ keresnem: (i) Mi jellemzi a *nem* és a *mintha* kapcsolatát? – ezen belül: (a) Egy összetevőt alkotnak-e? (b) Hogyan jelenhet meg tagadószó a kötőszó előtt? (c) Melyek a *nem* tagadószó szerkezeti tulajdonságai a *nem mintha* esetében? (d) Melyek a *mintha* kötőszó tulajdonságai a *nem mintha* esetében? (ii) Milyen a teljes szerkezet és az azt viselő diskurzus tagmondatainak kapcsolata? Az (i.a) és (i.b) kérdésekre a korpuszokból nyert adatok egyértelmű választ adtak: az elemek nem alkotnak egy összetevőt, valamint két külön tagmondatban helyezkednek el. A többi kérdésre szintaktikai teszteléssel találtam meg a választ, amelyeket a következő alfejezetekben mutatok be részletesen.

2.1. A *nem* tagadószó szerkezeti tulajdonságai

A *nem mintha* rövidült alak szerkezetének tesztelésére először a *nem* tagadószó tulajdonságait vizsgálom. A *nem* mint a negációt létrehozó tagadószó a magyar generatív elméleti keretben egy negatív projekció, a NegP fejezőjében helyezkedik el. A negáció inverziót eredményez, azaz az igemódosító és az ige semleges sorrendjét felcseréli.² Olsvay (2000) alapján az ige egy úgy nevezett nem semleges frázis (*non-neutral phrase*) fejezőjébe mozog. A predikátum tagadásakor a tagadószónak és az igének tehát közvetlen szomszédságban (*adjacency*) kell állniuk egymással:

² Semleges környezetnek az olyan mondatok számítanak, amelyben nincs fókusz és/vagy tagadás, így az igemódosító megelőzi az igét.

- (11) a. Nem jött volna el Péter.³
b. *Nem eljött volna Péter.
c. *Nem mintha* eljött volna Péter.
d. **Nem mintha* jött volna el Péter.

A *nem mintha* esetében ez láthatóan nem áll fenn. A fókusz tagadásakor a *nem* és az ige között megjelenthet a fókuszba állított elem. Ez esetben is létrejön az inverzió, hiszen a fókusz is az általa szelektált nem semleges frázis fejébe vonzza az igét. A *nem mintha* esetében ez szintén nem érvényesül, hiszen a *mintha* elem nincs fókuszban.

A korpuszokból nyert adatok tanúsága alapján a *nem* azért, *mintha* előfordulása azt bizonyítja, hogy a *nem* egy felettes tagmondat része, így nem is várható el a *nem* saját tagmondatán belüli hatása. A *nem mintha* rövidült alakváltozatnak is ezt a szerkezetet feltételezve a tagadószó kivételes viselkedése természetessé válik:

- (12) a. Nem azért vagyok itt, mert Péter eljött volna.
b. *Nem* azért mondom, *mintha* Péter eljött volna.
c. *Nem mintha* Péter eljött volna.

Az inverzió kivül a tagadás tipikus tulajdonsága, hogy a tagadószó tagmondatában az úgynevezett erős, SE-negatív polaritású elemek (*Negative Polarity Item*), míg a tagadott főmondat beágyazott tagmondatában a gyenge VALA-negatív polaritású elemek jelennek meg (Tóth 1999, É. Kiss 2008). Ennek oka a tagadószó [+neg] jegye, amely csak a *senki* típusú kvantoralakokat engedélyezi. A *nem mintha* esetében szintén csak abban az esetben értelmezhető a tagadószó sajátos viselkedése, ha a redukált összetett mondat szerkezetét tulajdonítjuk ennek az alakváltozatnak:

- (13) a. Nem szólna Péter senkinek.
b. Mari nem hiszi, hogy Péter szólna valakinek is.
c. **Nem mintha* Péter szólna senkinek.
d. *Nem mintha* Péter szólna valakinek is.

2.2. A *mintha* kötőszó szerkezeti tulajdonságai

A *mintha* kötőszó tulajdonságai kevésbé okoznak nehézséget, hiszen az az elvárt módon viselkedik a saját tagmondatában. Nem mutat semmilyen érvt azon állítás ellen, hogy a *nem mintha* rövid alaknak is a bővebb szerkezetet

³ A *nem mintha* kiváltotta feltételes mód miatt használtam a tagadó példamondat esetében is a feltételes módú igealakot. Ez az alapvető szerkezetre nincs hatással, hiszen az ige így is közvetlenül követi a tagadószót.

tulajdonítsam, ahogyan azt a tagadószó sajátosságainak magyarázatakor is tettem.

Történetét tekintve a *mintha* egy grammatikalizálódott kötőszó, melynek részletes diakrón elemzését Bácskai-Atkári (2012) mutatja be. A szinkrón elemzés számára a feltételes összehasonlítás kötőszava (Keszler 2004). A generatív mondatban mint mondatbevezetőt a CP (*complementizer phrase*) fejezőpozíciójában helyezi el (Kenesei 1992). Továbbá a *mintha* felelős a tagmondatában szereplő ige feltételes módú morfológiájáért.

2.3. A nem mintha diskurzusának szerkezeti tulajdonságai

Ahogyan azt az előző fejezet végén bemutattam, a következő diskurzusszerkezet válaszható fel a *nem mintha* használatának esetében:

< α > *nem* (azért (PredP)) *mintha* < β > (de/ám(de)/csak/hanem/stb. < γ >)

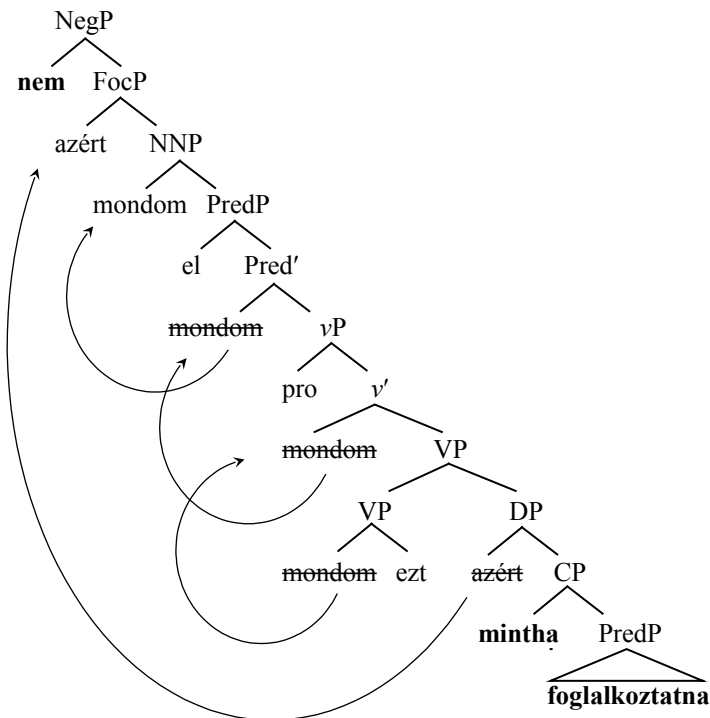
Mondattani szempontból az α megnyilatkozás nem érinti a *nem mintha* összetett mondatát, kapcsolatukat csak a szöveg kohéziója határozza meg.

Először a teljes szerkezet elemzését ismertetem. A *nem* kezdte új mondat a *nem mintha* szerkezet összetett mondatának főmondata. A *nem* ebben az esetben nem közvetlenül a predikátumot tagadja, hanem a fókuszot, tehát az *azért* utalószót, amely a VP mélyszerkezeti struktúrájából mozog fel a FocP-be és ott hangsúlyt kap a kiejtés során. Az ige a VP-ben generálódik, majd felmozog a ν P-be, ahol a kiejtetlen névmással megtörténik a morfológiai egyeztetés. Ezután az ige felveszi a predikatív frázis fejezőpozícióját, ahol az igemódosító specifikáló szerepben jelenik meg. Végül a FocP szelektálta, nem-semleges frázis fejében nyeri el felszíni pozícióját az ige, ahol elveszti hangsúlyát. A *mintha* által projektált CP-t az *azért* utalószó még a főmondatban szelektálja. A *mintha* mint mondatbevezető ige beágyazott predikátumot kíván meg.

A redukáltabb alakok számára is ugyanezt a szerkezetet felételezem. Az egyes elemek elhagyhatóságát tanulmányom e pontján a szintaktikai pozícióval, a mondat információs szerkezetével és a hangsúllyal magyarázom. Dolgozatom végén Németh T. és Bibok (2010) alapján felvázolok egy lehetséges pragmatikai vetületét is ennek a jelenségnek. A *nem azért mintha* esetében a hangsúlytalan ige elhagyható, a fókusz azonban megmarad. A *nem mintha* esetében már a fókusz sem jelenik meg. Nem jön létre azonban olyan forma, amikor a hangsúlyos fókusz törlődik, a hangsúlytalan ige azonban megmarad. (Például: **nem* mondom el *mintha*). Kirajzolódik tehát egyfajta hierarchia az egyes elemek törölhetősége alapján, amely párhuzamban áll a mondat szerkezettel: nem maradhat hallgatólagoz egy olyan elem, amely magasabban van a

szintaktikai szerkezetben, ha egy általa vezérelt elem kiejtődik. A fókuszált utalószó tehát kötelezően jelen van akkor, ha az általa vezérelt predikatív szerkezetben hangzó formát ölt az ige, vagy bármely további összetevő. Az információs szerkezet szempontjából jelöltebb elem (a fókusz) nem hagyható el, ha egy nála semlegesebb összetevő (az ige ez esetben a háttér vagy *background* része) jelenik meg a mondatban.

(14) **Nem** (azért (mondom el ezt,)) **mintha foglalkoztatna.**

3. A nem mintha funkciója

A *nem mintha* szerkezet használatának megfigyelése alapján elmondható, hogy a *nem mintha* diskurzusjelölő, pragmatikai funkcióval bír. E tulajdonsága miatt több elemű diskurzusjelölőként határozom meg (vö. Dér 2010), amely társalgási implikaturát vonhat vissza.

3.1. A nem mintha szerkezet használata

A korpuszokból nyert adatok alapján a *nem mintha* használata – az (1) példa segítségével – a következőképpen általánosítható:

(i) Elhangzik a *nem mintha* kifejezést megelőző α megnyilatkozás: *Nem unatkozom mostanában*. Ez megváltoztatja a beszélő és a hallgató társalgásának közös alapját (*common ground*). A hallgató ebből a megnyilatkozásból releváns következtetéseket vonhat le. Például: *Sok a dolga mostanában. Van, hogy unatkozik*. Természetesen a beszélő tudatában van annak, hogy megnyilatkozása alapján hallgatója ezeket a következtetéseket levonhatja, valamint annak, hogy a partnerek következtetései nem feltétlen ugyanazok.

(ii) A beszélő éppen ezért a *nem mintha* szerkezetet használva rámutat ezek közül arra a következtetésre, amelyikre azt szeretné, hogy hallgatója ne következtessen korábbi α megnyilatkozása alapján. Az (1) diskurzus esetében ez a következő: *Unatkozni szokott*. Mindezt a *nem mintha* szerkezettel összekapcsolt β megnyilatkozással fejezi ki: *Nem mintha szoktam volna*. A beszélő ezzel elismeri, hogy ez a következtetés számára levonható lett volna korábbi α megnyilatkozásából és úgy véli ezt hallgatója is megtette.

(iii) A beszélő egy ezt követő opcionális tagmondatban, amelyet rendszert ellentétes tartalmat kifejező kötőszóval vagy partikulával csatol, kifejtheti a *nem mintha* előtti α megnyilatkozást. Az (1) diskurzus *nem mintha* szerkesztette így zárul: *De az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim*. Azaz a beszélő visszatér társalgásuk fősodrához és kifejti az első megnyilatkozását.

A *nem mintha* kifejezésre jellemző, hogy egyfajta kiszólásként, pontosításként kezelik a nyelvhasználók, így például ennek elhagyása nem érinti a társalgás közvetlen információtartalmát:

(15) Nem unatkozom mostanában, mert megsokszorozódtak a tennivalóim.

Ezt megerősíti az a megfigyelés is, miszerint olykor a beszélők kissé laposabb, halkabb intonációval valószínűsítik meg a *nem mintha*-t tartalmazó megnyilatkozást. Írásban pedig gyakran záró- vagy gondolatjelek közé helyezik.

3.2. A nem mintha kategóriája: többelemű diskurzusjelölő

A pragmatikai funkcióval bíró szerkezetek kategorizálása nem egységes a szakirodalomban (vö. Fraser 1999, Dér 2010, Furkó 2013). Ebben a tanulmányban nem kívánok kitérni ennek részleteire, és az egyszerűség kedvéért Dér (2010) alapján a *nem mintha* szerkezetet több elemű diskurzusjelölőnek tartom. Furkó (2013) a következő négy jellemzővel írja le a diskurzusjelölőket: (i) szövegen belüli és szövegen túlmutató viszonyok jelölése, (ii) kontextusfüggőség, (iii) diakrón pragmatikalizáció, valamint (iv) multifunkcionalitás.

Ami a *nem mintha* szerkezetet illeti, megállapítható, hogy kétségtelenül jelöli mind a szövegen belüli, mind a szövegen túlmutató viszonyokat. A *nem mintha* funkciója éppen az, hogy jelölje az őt megelőző és az őt viselő, sőt követő megnyilatkozások viszonyait. Mindez túlmutat a szövegen is, hiszen mintegy kiszólásként, kommentként jelenik meg, mely a hallgató értésére adja, hogy tagmondatának tartalma nem kapcsolódik szorosan az átadni kívánt információhoz, csupán a közös alap tartalmát szeretné összehangolni. Ezzel összefügg a kontextusfüggőség is. A *nem mintha* és tagmondata kontextus nélkül nem állja meg a helyét, önmagában nem leíró jellegű, hanem kiegészítő. A *nem mintha* jelentése tehát inkább procedurális, mint konceptuális, azaz nem tartalmilag ad hozzá a megnyilatkozáshoz, hanem a hallgatót segíti a megnyilatkozás – a beszélő által szándékolt – helyes megítélésében. A diakrón szemlélet a *nem mintha* esetében azzal ragadható meg, hogy egymás mellett élnek a hosszabb változatok. Nem érvelek azonban amellet, hogy ezen szerkezetek bármelyike korábbi, hiszen a szinkrón beszélőnek mindegyik alakváltozat elérhető és jól formált. A diakrón vizsgálat és magyarázat inkább arra irányulhatna, hogy miként állt párba az *azért* utalószó a *mintha* kötőszóval, holott prototipikusan a *mert* utalószóval alkot párt. A *nem azért mert mintha* és a hosszabb alakváltozatok parafrázisa megalkotható a *nem azért mert* alakkal is, ekkor azonban elveszti a szerkezet azon pragmatikai használatát, amellyel a *nem mintha* bír. A multifunkcionalitás a *nem mintha* szerkezetet ebben a megvalósulásában nem érinti, azonban a *nem* és a *mintha* természetesen önállóan, külön-külön más-más használati körrel bír.

3.3. A nem mintha által visszavont következtetések

Ebben az alfejezetben tesztekkel mutatom be, hogy a *nem mintha* milyen típusú következtetéseket törölhet. Ehhez mesterséges diskurzusok esetében ítélem meg, hogy az adott következtetés valóban visszavonható-e.

A legerősebb típusú következtetés a logikai implikáció. A *nem mintha* nem képes az effajta következtetést visszavonni:

- (16) Minden páros szám osztható kettővel. A huszonnégy páros szám. (→ A huszonnégy osztható kettővel.)
#*Nem mintha* a huszonnégy osztható lenne kettővel.

A *nem mintha* szintén nem érinti az előfeltevést (*presupposition*):

- (17) Péter még egyszer felült a hullámvasútra. (→ Péter már legalább egyszer felült a hullámvasútra.) #*Nem mintha* ült volna már rajta.
(18) Péter felesége készítette ezt a vacsorát. (→ Péternek van felesége.)
#*Nem mintha* Péternek lenne felesége.

A konvencionális implikatúrák egy nyelvi elem hatására generálódnak. Ezzel magyarázzák, miért nem vonhatók vissza. Ezt a megfigyelést megerősíti a *nem mintha* használata is:

- (19) Péter angol, tehát bátor. (→ Az angolok bátrak.) #*Nem mintha* az angolok bátrak lennének.
(20) Péter megevett négy gombócot (→ A Péter által megevett gombócok száma ≤ 4 .) #*Nem mintha* nem evett volna meg ötöt is.

Az általánosított és egyedi társalgási implikatúrák lecsatolhatók, mert nem nyelvi elem által jönnek létre, hanem a társalgási maximák alapján.

- (21) Péter egy gyönyörű nővel találkozik ma este. (→ A nő nem rokona Péternek.) #*Nem mintha* ez a nő ne lenne már a felesége vagy tíz éve.
(22) Péter tegnap becsípett [ironikus olvasattal, hisz Péter randalírozott]. (→ Péter részeg volt.) #*Nem mintha* részeg lett volna, neki egy kicsi is elég, hogy törjön-zúzzon.

Ez utóbbi (22) példa egyedi társalgási implikatúra. Ebben az esetben a *becsípett* ironikus olvasata arra enged következtetni, hogy Péter meglehetősen ittas volt, hiszen randalírozott. Ez visszavonható a *nem mintha* használatával: a *becsípett* ironikus olvasata az ittasság magas skálájára helyezi Pétert, míg a *nem mintha* szerkezettel a beszélő a hallgató értésére adhatja, hogy ne vonja le ezt a következtetést, mert nem erről volt szó.

Haugh (2013) rámutat, hogy egyes implikatúrák visszavonhatósága fokozatosságot mutat. Abban az esetben, ha a beszélő egyértelműen implikált valamit, akkor az szoros értelemben nem visszavonható, csak tisztázható. Azokban az esetekben azonban, amikor nyitott kérdés, hogy a beszélő szándékolt-e implikálni valamit vagy sem, az implikatúra visszavonható. A klasszikus

grice-i implikátúra fogalommal azonban látszólag ellentmond az a felvetés, hogy a beszélő által visszavont következtetés valóban egy implikátum. Ennek oka, hogy klasszikus értelemben az implikátúra a beszélő szándékoltsága nyomán jön létre – a *nem mintha* pedig épp ellenkezőleg, az esetleges szándékolatlan következtetést vonja vissza. A grice-i implikátúra egy szabadabb értelmezése szerint azonban (amelyet a fent említett Haugh (2013) is képvisel) egy megnyilatkozás során – szintén az együttműködési alapelv és az egyes társalgási maximák által – olyan implikátúrák is létrejöhetnek egy társalgás során, amelyek nem szándékoltak (vö. Lassiter 2012). Ezt szem előtt tartva a *nem mintha* éppen a beszélő által nem szándékolta, de a hallgató szemszögéből akár szándékoltnak vélhető, implikátumokat (*recipient implicatum*) vonja vissza.

Összegezve tehát a tesztek azt mutatják, hogy az α megnyilatkozások nyomán levonható következtetések társalgási implikátúráknak felelnek meg. Mindez összhangban van az eddigi megfigyelésekkel, miszerint az effajta implikátúrák bizonyos esetekben visszavonhatók.

4. Összegzés és kitekintés

Tanulmányom zárásaként még egyszer megfogalmazom a *nem mintha* szerkezet elemzésére tett javaslataimat: (i) szerkezetét tekintve a *nem mintha* egy redukálódott összetett mondat, amely teljesebb formában is elérhető a szinkron beszélő számára. A *nem* egy felsőbb tagmondat része, amely alárendelt tagmondatának bevezetője a *mintha*. (ii) Funkcióját tekintve a *nem mintha* diskurzusjelölő, hiszen a beszélő ezzel a szerkezettel fejezi ki, hogy egy korábbi megnyilatkozása alapján egy releváns következtetést mégse vonjon le hallgatója.

A következő két alfejezetben tágabb kontextusba helyezem a *nem mintha* elemzésének tanulságait és eredményeit: először rámutatok arra, hogy a *nem mintha* szerkezetének redukciójához miképpen vezethetett pragmatikai használata. Az utolsó alfejezetben pedig a *nem mintha*-hoz hasonló *nehogy* és *nehogy* szerkezetek megközelítésére és ezek összehasonlítására térek ki.

4.1. A *nem mintha* elemzésének tanulságai: szintaxis és pragmatika

Míg a szintaxis mint formalizált nyelvi részrendszer jelenik meg a generatív szakirodalomban, addig a pragmatikát kevésbé formalizálhatónak, a szorosan értelmezett nyelvtenon kívül állónak tartják. Vannak azonban olyan mondat-tani jelenségek, amelyek jelzik a pragmatika és a szintaxis összjátékát. Németh T. és Bibok (2010) a magyar implicit argumentumok és predikátumok

kapcsán rámutatnak, hogy a nyelvtan és a pragmatika bár különálló komponensek, mégis szoros kapcsolatban állnak egymással.

A *nem mintha* esetében – ahogyan azt tanulmányom során többször bemutatam – a *nem* főmondatának bizonyos elemei elmaradhatnak. Ezt azonban természetesen nem véletlenszerűen valószínűsítik meg a nyelvhasználók. Ha a főmondati predikátum jelen van, akkor kötelezően jelen kell lennie a főkuszált *azért* utalószónak is. Lehetséges olyan eset, hogy csak ez a hangsúlyos elem jelenik meg, de a hangsúlytalan predikátum nem. A legrövidebb változatban pedig ez az elem is rejtve maradhat. A szintaktikai magyarázat egyszerű: nem maradhat rejtve olyan elem, ami magasabban van a mondat-szerkezetben, ha egy alacsonyabb összetevő kiejtődik. Ezzel természetesen összhangban van a prozódia és az információs szerkezet is. Mindennek tehát pragmatikai vetülete is lehet.

Németh T. és Bibok (2010) amellett érvelnek, hogy a mondat-szerkezetből azok az elemek maradhatnak hallgatólágosak, amelyek hiánya pragmatikailag igazolt, azaz a tágabb kontextusban rejlő információk alapján a hallgató azonosítani tudja az implicit elemeket. A *nem mintha* esetében röviden és informálisan a következő javaslatokat tudom tenni. A legrövidebb alak esetén a *nem* főmondatából elmaradhatnak azok a további elemek, amelyek nem elég informatívak vagy a kontextus alapján egyszerűen elérhetők. Ez összhangban áll Grice (1975) mennyiség maximájával: annyit mondj, amennyi feltétlen szükséges. Ez esetben arra lehet következtetni, hogy az elhallgatott predikátum a közlés minőségét fejezné ki: például: *nem azért mondom/írom mintha*. Itt hozzá kell tennem, hogy a leghosszabb alakok esetében is ezekhez hasonló predikátumok jelennek meg (vö. (7) példa) a leggyakrabban a GBK találatai alapján.

Azokban az esetekben, amikor a teljes predikátum valósul meg a *nem* tagmondatában, a beszélő közölni kívánja, relevánsnak tartja a főmondati predikátum által leírtakat. Meg kell azonban különböztetni két megvalósulást: az egyik esetben (i) továbbra is a megnyilatkozás minőségét jellemzi a predikátum, csak a beszélő fontosnak tartja közölni ezt (vö. (7) példa). Egy másik típusban, (ii) valamiképpen az α megnyilatkozás átszővődik a *nem* főmondatába:

- (23) Az uráli nyelvrokonság elmélete természetesen *nem azért nem dőlt meg, mintha* kutatói ilyen-olyan érdektől vezérelve ügyesen lobbiznának mellette, hanem azért, mert nyelvtudományi ellenérvek nem döntötték meg. (GBK 2013. október 15.)

- (23') Az uráli nyelvrokonság elmélete nem dőlt meg. *Nem* (azért) *mintha* kutatói ilyen-olyan érdekektől vezérelve ügyesen lobbiznának mellette, hanem azért, mert nyelvtudományi ellenérvek nem döntötték meg. (GBK 2013. október 15.)

A *nem mintha* ezekben az esetekben is ugyanabban pragmatikai funkcióban jelenik meg. A (23) példában a *mintha* kötőszó lecserélhető a *mert* kötőszóra, anélkül, hogy a megnyilatkozás tartalma változna. Ebben az esetben azonban a mögöttes üzenet elveszik, és nem jut kifejezésre az, hogy az olvasó következtethetne arra, amit a β kifejezésben megad a blog írója.

Végül a *nem* azért *mintha* esetében szintén megjelenik ez a kettősség. Az egyik lehetőség, hogy (i) az *azért* a megnyilatkozás minőségére mutat: *nem azért* (mondom/írom) *mintha*, a másik opció pedig, hogy (ii) visszautal az α állításra: *nem azért* ('történik mindaz, amit az α megnyilatkozásban bemutatam') *mintha*. Ez utóbbi esetet szemlélteti az (23') példa.

Röviden összefoglalva tehát az ellipsis mértékét pragmatikai okok is befolyásolják, és mindez tükröződik az ellipsisre vonatkozó mondattani megszorításokban is: a társalgás szempontjából jelöltebb elemek magasabban helyezkednek el a mondatstruktúrában, mint a kevésbé jelöltek. Mindez a magyar nyelv sajátos, úgy nevezett diskurzus-konfigurációs tulajdonságát tükrözi, miszerint a magyar mondat felszíni szerkezetét, szórendjét, az információs szerkezet határozza meg (vö. É. Kiss 2003).

4.2. Kitekintés: A *nehogy* és a *nemhogy*

Tágabb kontextusba helyezve a *nem mintha* hasonlít a *nehogy* és a *nemhogy* szerkezetek esetére is. Mindkét típusban a mondatbevezetőt egy tagadószó előzi meg, melyek mondattani viselkedése is párhuzamot mutat:

- (24) a. *Nehogy* eljőjön Péter/valaki is/*senki.
b. *Nemhogy* eljönne Péter/valaki is/*senki.
c. *Nem mintha* eljönne Péter/valaki is/*senki.

A *nehogy* szerkezettel Szilágyi (2013) foglalkozik részletesen, aki elemzésében amellet érvel, hogy a *nehogy* tagadószava a CP specifikálójában helyezkedik el, a kötőszó pedig a C fejen. Ez alapján tehát a *ne* nem egy felsőbb tagmondat része. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a *nehogy* esetében nem található olyan alakváltozatot, mely a *nem* azért *minthá*-ra emlékeztetne. Szilágyi (2013) elemzésébe bevonja a *hogy nehogy* formát is, illetve azokat az eseteket, amikor topik jelenik meg *hogy* és a *nehogy* között. (Például: *Azt akarom, hogy Péter nehogy megszólaljon*.) Ebben az esetben a *nehogy*-ot

mint *negatív adverbiumot* kezeli. Ez az elemzés azt mutatja, hogy a *nehogy* már grammatikalizálódott kötőszóként, sőt egyes esetekben már határozószóként viselkedik.

A *nehogy* elemzésével foglalkozó tanulmány még nem született ismereteim szerint. A *nem mintha* szerkezettel kipróbált tesztek alapján hasonló szerkezet tulajdonítható a *nehogy* összetételnek is. A tagadószó épp ugyanolyan sajátosságokat mutat, ahogyan ez a fenti (24) példából is látható. Kérdés azonban, hogy a *nehogy* is egy redukált összetett mondat-e, beilleszthető-e az *azért* vagy egy teljes predikatív szerkezet úgy a két elem közé, hogy annak használata, jelentése ne változzék? A GBK segítségével találtam a következő adatokat:

(25) *Nemhogy* egyszerűsödött, de még bonyolultabb lett idén a gazdálkodók számára a gázolaj-visszatérítés. (GBK 2013. október 15.)

(26) Edzésnek is kevés volt, *nehogy* meccsnek. (GBK 2013. október 15.)

A *nehogy* gyakran kezdheti a diskurzust és a szembeállítás következő tagmondata kötelező, ami meg is előzheti a *nehogy* tagmondatát. Ez lehet érv amellet, hogy a *nehogy* már grammatikalizálódott kötőszóként viselkedik (vö. Kenesei 1992). Mindig valamilyen állítást pontosít azzal a mögöttes feltételezéssel, hogy a *nehogy* tagmondata valamiképpen már részese a hallgató információinak. A *nehogy* esetében azonban nem találni a *nem azért mintha*-hoz vagy a *nem azért mondom mintha* alakhoz hasonló bővebb alternatívákat. Így a *nehogy* szerkezeti elemzéséhez hasonlóan azt feltételezem Szilágyi (2013) alapján, hogy a *nem* a CP specifikálójában, míg a *hogy* a CP fejében helyezkedik el. Összekapcsolva a *nehogy* és a *nehogy*-ra tett megfigyeléseket elmondható, hogy a C fej blokkolja a tagadószó és a kvantorok között egyébként megvalósuló egyeztetést – feltéve, ha azt tartjuk, hogy ennek az egyeztetésnek a kiváltója maga a tagadószó. Ebben az esetben a tagadószó úgy viselkedik, mintha egy felettes tagmondat része volna. Ha ezt nem feltételezzük, akkor a *nehogy* és a *nehogy* esete azzal magyarázható, hogy a tagadószó nem projektál negatív frázist és így nem-semleges frázis sincs jelen a szerkezetben. Ez magyarázza az inverzió hiányát, valamint magyarázhatja a kvantorok gyenge alakváltozatát.

Összefoglalva a *nehogy* és a *nehogy* esetét, a *nem mintha* szerkezetre nézve a következők mondhatók el. A *nehogy* és a *nehogy* már egészen grammatikalizálódott kötőszóként viselkednek. Bár a tagadószó szerkezeti tulajdonságai hasonlóak, mint a *nem mintha* esetében, a teljes szerkezetek változatai már nem érhetők el ezekkel a rövidült alakokkal párhuzamosan. A *nem mintha* legrövidebb alakváltozatának elemzése során felmerül a kérdés,

hogy nem arról van-e szó, mint az előző két esetben. Lehetséges ugyanis, hogy a *mintha* kötőszó mint a C fejet kitöltő elem blokkolja a CP specifikálójában elhelyezkedő tagadószó kiváltotta egyeztetést, valamint így a NegP hiányával magyarázható az egyenes sorrend és a gyenge negatív polaritású elemek jelenléte. Egy grammatikalizációs folyamat következő állomásaként nem lenne kizárt ez az elgondolás. A következő tények azonban ellentmondanak ennek az elemzésnek. A mai magyar nyelvállapotban a teljesebb szerkezetek és a rövidültebb alakok is egymás mellett élnek ugyanazon használati körrel, ami arra enged következtetni, hogy fenntartsam eddigi érvelésemet, és mindegyik változatnak ugyanazt a szerkezetet tulajdonítsam. További érv, hogy a *nem mintha* fölé, hosszú, tagmondatokon átívelő mozgatással topikpozícióba kerülhetnek az alárendelt tagmondat összetevői (vö. É. Kiss 2003: 167–168). A (27)-es példamondatban a *mintha* tagmondatának tárgya főmondati topikpozícióba mozog. Ez nem lenne lehetséges abban az esetben, ha a *nem mintha* a legmagasabb projekcióban, a CP-ben foglalna helyet. A topikkal szemben a fókusz (28) azért nem előzheti meg a *nem mintha*-t, mert a *nem* a fókusznál magasabb szerkezeti pozícióban, a NegP-ben foglal helyet.

- (27) **Az ünnepeltet**, *nem mintha* személyesen ismerném ___i, de hivatalos vagyok a partijára.
- (28) *KEVÉS CSOKOLÁDÉT *nem mintha* vettem volna a gyerekzsúrra, de fél óra múlva már egy szem sem maradt.

Egy másik elgondolás lehetne, hogy a *nem mintha*, mint a *hogy nehogy* esetében a *nehogy*, határozószóként viselkedhet. Szilágyi (2013) azt feltételezi, hogy a *nehogy* a PredP-hez adjungált pozícióban helyezkedik el. Ebben az esetben a fókusz is megelőzheti a *nehogy*-ot. A *nem mintha* esetében a (28)-as példamondat alapján látszik, hogy ez a megoldás nem tartható. Sőt, a *nem mintha* szerkezeti pozícióját tekintve egyik határozóosztályba sem sorolható egyértelműen, hiszen ha határozóként kezelnénk, akkor csak a „Felső Határozóosztályba” (vö. Surányi 2008) tartozhatna, mivel megelőzheti és követheti is a topikot. Ezen osztály többi tulajdonságával (megjelenhetnek kvantormezőn belül, kvantor és fókuszos predikátum között, valamint kvantor és neutrális predikátum között) nem rendelkezik a *nem mintha*, hiszen kvantorok nem előzhetik meg, amint azt a (29)-es példamondat is mutatja.

- (29) *Mindnyájunkat *nem mintha* személyesen ismerne az ünnepelt, mégis hivatalosak vagyunk a partijára.

A *nem mintha* tehát se nem a CP-t elfoglaló összetett kifejezés, se nem grammatikalizálódott határozószó, hanem egy összetett mondat rövidült alakváltozata.

Hivatkozások

- Bácskai-Atkári Júlia 2012. Az összetett kötőszók történetéhez. In Parapatics Andrea (szerk.) *Félúton 7. A 7. Félúton Konferencia (2011) Kiadványa*, Budapest, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, 1–14.
- Dér Csilla Ilona 2010. On the status of discourse markers. In *Acta Linguistica Hungarica* 57: 3–28.
- É. Kiss Katalin 2003. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 17–185.
- É. Kiss Katalin 2008. Tagadás vagy egyeztetés? A senki, semmi típusú névmások szórendi helye, jelentése és hangsúlya. In *Magyar nyelv* 129–143.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? In *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Furkó Bálint Péter 2013. A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében. In *Magyar Nyelv* 157–162.
- Grice, Herbert Paul 1975. Társalgás és logika. Márton Miklós (ford.). In Bárány Tibor – Márton Miklós (szerk.) 2011. *Herbert Paul Grice, Tanulmányok a szavak életéről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 27–43.
- Haugh, Michael Bevan 2013. Implicature Inference and Cancellability. In Alessandro Capone – Franco Lo Piparo – Marco Carapezza (szerk.) *Perspectives on Pragmatics and Philosophy*. New York, Springer, 133–151.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan 1. – Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 529–713.
- Keszler Borbála 2004. *Magyar Grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Lassiter, Charles 2012. Implicating without intending ont he Gricean account of implicature. In *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication* 4(2): 199–215.
- Németh T. Enikő, Bibok Károly 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. In *Journal of Pragmatics* 42: 501–524.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar*

- nyelv leírásának újabb módszerei 4.* Szegedi Tudományegyetem, 119–151.
- Surányi Balázs 2008. Határozóosztályok és mondattartományok. In *Nyelvtudományi Közlemények* **105**: 164–192.
- Szilágyi Szandra 2013. A *nehogy* mondattani viselkedése. OTDK dolgozat, XXXI. OTDK Humántudományi Szekció: Szintaxis, generatív nyelvészet.
- Tóth Ildikó 1999. Negative polarity item licensing in Hungarian. In *Acta Linguistica Hungarica* **46**: 119–142.

Korpuszok

- Google Blogkereső: www.google.hu/blogsearch (2014. február 22.)
- Magyar Történeti Korpusz: www.nytud.hu/hhc (2014. február 22.)

Az MTK-ból nyert példamondatok hivatkozásai

- Bíróné Nagy Edit 1983. *Sportpedagógia*. Budapest, Sport Kiadó, 83.
- Nádas Péter 1986. *Emlékiratok könyve*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 222.
- Nemes Nagy Ágnes 1982. A költői kép. In *Metszetek, esszék, tanulmányok*, Budapest, Magvető Kiadó, 25.
- Sebeők János 1980. *Sárkányviadal*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 80.